

CONTRIBUȚII PRIVIND VINURILE SI VIILE VĂII ERIULUI ÎN SEC. XIX (III)¹

ADRIAN APAN*

BEITRAGE UBER WEIN UND WEINBERGE DES ERIUL TALS

Es ist Zweifel, dass in XIX Jh. die bedeutendste Personlichkeit des Eriul Tals, Zichy Franz war, dessen Name sich im Bereich der Weinbau entwickelt hat. Er war derjenige, der zum ersten Mal die Problematik und Systematisierung der Wein und Obstbau organisiert hatte, die einen wichtigen Ausgangspunkt für die Einwohner der Weinproduktion war. So kamen sie zur Zeit, dass der Wein von Diosig und deren Gegend weltweit bekannt waren, mit Hilfe einer Präsentation oder Wettbewerb in Oradea, Debrecen, Wien, Paris, Berlin mit einer Übernahme des europäischen Prestige und Anerkennung von erhaltenen Medaillen.

Schlüsselwörter: Eriul Tals, Weines, Grundeigentümer, ungarische Fachgeschichtsschreibung studieren, Gebiet Diosig – Sacuieni.

Administrația băuturilor și crâșmăritul pe domeniul Zichy

Pe domeniul Zichy se ținea o evidență dublă și strictă a băuturilor intrate și ieșite, care era centralizată la sfârșitul fiecărei luni și ani de pivnicer (pincemester). Diferitele categorii de ieșiri/cheltuieli și intrări/venituri erau trecute, una după alta, în ordinea datelor și apoi centralizate (jurnal de pivniță, decembrie 1840)². Au condus și o evidență pe grupe de categorii, în ordinea datelor, în cadrul fiecărei grupe (acestea ajungeau la sfârșitul anului în registrul central de pivniță cu toate amănuntele respective). Categoriile *Jurnalului de pivniță* din 1840 și a *Registrului central de pivniță* din 1837³ sunt aceleași. Așadar, pe domeniul Zichy, se depozitau vinurile domeniiale separat în pivnițele Mare și Lungă de pe dealul cu vii, iar cele provenite din nonă, separat, în pivnița granariului (localizarea acesteia nu o cunoaștem dar nu este aceeași cu actuala pivniță de la MAT- Monopolul Alcoolului și Tutunului). Pivnița Mare, în formă de C, în care era și butoiul uriaș, a fost folosită și la începutul colectivizării fiind pe dealul Kishegy (în anii 1980 a fost demolată, astăzi în locul ei este o groapă). Pivnița Lungă (cu dimensiunile de 80x5x2,5 m este și acum aproape

*Universitatea din Oradea; adi_apan@yahoo.com

¹Prima și a doua parte a acestui material au apărut deja în *Biharea, Culegere de studii, materiale de etnografie și artă*, XXXVII, Oradea, 2010 și XXXVIII, Oradea, 2011, p. 79-108; De fapt, acest material este o continuare a celor menționate anterior.

²Arhivele Naționale, Serviciul județean Bihor, *fond Domeniul contelui Zichy*, dos. 3, f. 1-6

³*Ibidem*, dos. 2, f. 194 – 248

cea mai mare pivniță din Diosig) era în stare bună, în proprietatea lui Csillik Olga, văduva lui Szalay Sandor, fost pivnicer domenal. Lângă aceste două pivnițe exista și o a treia, etajată (inițial s-a săpat prea lat, s-a surpat, dar ulterior au săpat din nou transformându-o), care pe timpul comunismului era folosită de firma Vinexport, acum fiind în proprietatea unui italian.

Despre vinurile intrate și ieșite, părțile participante la tranzacțiile respective (salarizare, vânzări, crâșmărit, răscumpărare de vin salarial etc.) aveau toate evidențele lor. De exemplu și vinurile vândute prin crâșmărit erau ținute într-o evidență dublă. Odată, fiecare cârciumar avea o carte de conturi proprie, în care erau trecute lunar vinurile din nonă date spre vânzare și prețurile de vânzare cu datele aferente, inclusiv numărul butoiului din care s-a dat vinul (atașăm o asemenea carte de conturi din 1822)⁴. Aceiași evidență exista și în pivnița domenală în carte separată, pe pagini separate pentru fiecare cârciumă, cu aceleași date⁵. Această evidență a intrat nemodificată în registrul principal de pivniță (aceasta nu se oglindește în registrul de pivniță publicată de noi, fiindcă din cauza lipsei spațiului am publicat doar sumele finale pe cârciume).

În evidența din 1847 putem urmări și modificarea prețurilor băuturilor pe parcursul unui an. Din datele publicate reiese și numărul cârciumelor din domeniu. Putem afirma că în Diosig aproape pe fiecare stradă era câte o cârciumă. Cârciuma Morgó funcționa lângă drumul județean până în anii 1980⁶, Cârciuma Háromágu era lângă biserica reformată la intersecția străzilor Nagy-utca și Kis-utca, până când clădirea, și acum existentă, a fost oferită de familia Zichy pentru înființarea unei grădinițe. Cârciuma Csillagosi se situa pe strada Alsó Nagy utca (în secolul XVIII sub numele de Lebuj), acum tot sub aceeași denumire fiind clădirea școlii. Pensiunea (vendégfogadó) era între biserica reformată și grădina castelului, după al doilea război mondial devenind locuință de serviciu, iar în anii 1970 fiind demolată pentru construirea unui bloc. Locurile exacte ale cârciumelor Vámházi, Csillagosi, Oláhutcai, Kölesesi, Velencei, Egyedi nu le știm încă.

Unele cârciumi s-au dat în arendă (vezi Registrul principal de pivniță din 1837), iar pentru altele cârciumarii au primit și onorarii în natură. Dintr-o cerere a comunității Diosigului, adresată Adunării naționale revoluționare din Debrecen (1848)⁷, știm că aceasta a vândut vinurile împreună cu domeniul, către cinci cârciume. Pe baza evidenței din 1847 aceste cârciumi erau următoarele: cârciuma Háromágú, Csillagosi, Halom utcai, Velencei, Oláh utcai (în acestea domeniul vindea numai în perioada aprilie-august). Acest sistem exista probabil de mai demult, fiindcă cârciumarul Csillagosi și în 1822, tot în aceleași luni, vindea vinurile domeniului. Tot aceiași ideie întărește și faptul că, atât în 1815 cât și în 1821, cârciumarii Háromágú,

⁴ *Ibidem*, f. 5-7

⁵ *Ibidem*, dos. 3, f. 102-114

⁶ Tradiția populară amintește că poetul național maghiar, Petőfi Sándor, trecând realmente prin Diosig cu o trupă de actori, aici sau în cimitirul Hegyaljai scria poezia *Kis furulyám szomorúfűz ága* (faptul că aici a scris poezia este atestat de istoria literaturii).

⁷ Detaliat la subcapitolul Generalități din cadrul capitolului Viticultura domeniului Zichy și văii Eriului.

Csillagosi, Oláhfalusi/utcai, Kölesesi, Velencei primeau în natură doar pentru o jumătate de an (5 câble), pe când ospătarul din pensiune 8 câble anual, iar cârciumarii de la Egyedi, Morgói și Várházi câte 9 câble pe tot anul și pivnicerul 12 câble⁸. Interesant este că în 1837 cârciumarii nu primeau vinuri din ceea ce se dădea ca plată în natură. Putem presupune că, domeniul inițial i-a plătit ca și angajați. În cârciuma Halom-utcai probabil crâșmăritul a devenit o preocupare a locuitorilor Diosigului, după ce cârciuma Kölesesi (care avea acest statut până atunci) a fost dată în arendă de domeniu până pe la 1847 (lângă cârciumile din Kokad-Álmosd, Abram și Abrămuț).

La pensiune, domeniul vindea și vinuri vechi din nonă tot timpul anului, iar în celelalte șase cârciume doar până în aprilie. Pălinca o vindeau în toate cârciumile tot anul în 1837 cu excepția cârciumei Háromágu, fiind în apropierea pensiunii (atunci era și o pălincărie în care se vindea majoritatea pălincii comune/ordinarium). Această situație se modifică în 1847, când cârciumile îndepărtate de Diosig (cârciumile Szabotisztai și Csonkahalmi) vindeau numai pălincă cerealiară (adică comună).

Pe baza structurii clădirilor rămase până în zilele noastre, cârciumile nu aveau numai încăperi destinate măsurării și consumării băuturilor (de obicei 1-2 camere pe frontul stradal), ci aveau și camere destinate familiei cârciumarului (în prelungirea către curte a clădirii), și chiar și construcții auxiliare gospodărești și pământuri. Coroborând datele din 1837 și 1847, putem constata că erau cârciumari care au rămas pe loc în deceniul trecut (Gyaponyi Ferenc în cârciuma Morgói, Tóth András în cârciuma Csonkahalmi, Nagy Ferenc în cârciuma Szabotisztai), iar alții s-au mutat dintr-o cârciumă în alta (Forgács Márton, Czájzinger Jakab apoi soția lui, Csiszár János apoi soția lui), iar în cazul celorlalte cârciume personalul s-a schimbat în totalitate.

Din registrul de pivniță din 1837 putem afla și alte amănunte interesante: angajații domeniului și vinurile salariale plătite lor, date despre cartograful județului Bihor din 1841, Szász József, inițial fiind inginer cadastral domenal; la fel Pluhar Pál era doctor domenal; la fel putem afla date prețioase despre măsurile de igienizare a animalelor, despre niște măsurători cadastrale la Kokad în 1837, despre ședințe ale Scaunului domenal, date indirecte despre fabricarea butoiului uriaș; faptul că Zichy Kázmér plătea alocație în natură și inspectorului pensionat; despre donațiile făcute bisericii romano-catolice (a cărei capelă se găsea în incinta castelului).

Putem afirma că, existența domeniului și-a lăsat amprenta evidentă pe aspectul comunei Diosig până în zilele noastre, prin clădirile, odinioară domeniiale, care s-au păstrat întregi, chiar dacă cu alte funcționalități.

„Comunitatea de deal”

Ideea a apărut prima dată la evreii antici, apoi a fost preluată de romani și răspândită în toată Europa. Comunitatea de deal reapărea în Panonia maghiară în secolele XV-XVI.

⁸ Arhivele Nationale, Serviciul Județean Bihor, *op.cit.* dos. 1, f. 89-93, 138, 146, 159-160

Despre aspectele etnografice ale comunităților de deal (*hegyközség*) din zona Eriului inferior găsim date prețioase în lucrarea lui Varga Gyula. Astfel, comunitatea de deal însemna totalitatea viilor din hotarul unei localități, indiferent de statutul proprietarilor (nobili, iobagi, localnici sau străini). Dealurile cu vii se numeau promontorii. Diosiganul, în limba curentă, eticheta viile cu cuvântul deal cu vii (*szőlőhegy*). Viile de pe dealuri erau înconjurate de garduri și aveau administrație independentă, cu timpul dobândind un statut diferit de sesia iobăgească (puteau fi vândute independent de aceasta).

Gardul promontoriilor era mai special, fiind denumit *garágyya*. Întreținerea acestuia, în funcție de promontoriu, era obligația paznicilor și a proprietarilor. Construirea gardului începea prin săparea unui șanț și îngrămădirea pământului pe partea internă a șanțului, în care înfingeau tot la 40-50 cm pari de 2 m lungime, ascuțiți la amândouă capetele. Spațiile dintre pari se legau cu crengi înțepătoare până la o înălțime de 80-100 cm. Deasupra se puneau acoperișuri de 30-40 cm grosime din paie și buruieni, acoperit iar cu spini. Anual, gardul era acoperit cu paie și spini. Din semințele căzute se formau tufişuri, care cu timpul a preluat și funcția țepilor susținători. Gardul propriu-zis (*garágyya*), deci, era un tufiş dens și viu, îngroșat cu coarde și alte părți vegetale. Fiecărei vii îi aparținea un segment de gard, chiar dacă nu era măsurată în imediata apropiere a viei respective, a cărei întreținere era obligația proprietarului de vie. Înăuntrul gardului mai era și o fâșie de iarbă, lată de 1-2 m. Unitatea șanț, gard, și fâșie cu iarbă se numea *gyepű*. În Diosig încă există rămășițele acestor *gyepű* de odinioară între hotarele dintre Ianca și Vaida (având toponimul *Vajdai gyepű*), respectiv Diosig și Sântimreu. În promontorii se putea intra prin poarta dealului (*hegykapu*) tăiată în gard, după acordul prealabil al comunității. Toponime sugerând existența acestora în promontoriul Diosigului: *Hegykapu*, *Kunkapu*, *Csontos-kapu* (după numele proprietarului care l-a făcut). Porțile erau blocate pe interior cu o bătă rezemată oblic de ușa propriu-zisă (*kaputámasztó*), iar pe dinafară cu clante tip limbă răsucibilă și lacăte ingenioase (*makkos fazár*) din lemn, a căror deschidere era cunoscută doar proprietarilor.

Între porți și înăuntrul gardului erau drumuri, care împărțeau promontoriile în duleuri. Înăuntrul duleului măsura terenurilor era distanța străbătută de o săgeată sau zborul de săgeată (*nyilas*, ca varia de la un deal la altul între 400-1200 stânjeni pătrați, în Diosig fiind de 800 stp). Viile de 1 *nyilas* erau delimitate una de alta prin șanțuri, care serveau și la conducerea excesului de ploaie. Aceste suprafețe, de obicei, erau perpendiculare pe drum. Lungimea terenului de 1 *nyilas* era variabilă. În funcție de aceasta, rândurile de vie erau împărțite în 2-3 porțiuni, numite mersuri sau pași (*járás*). Părțile inferioare, late de 5-10 m, aproape de drumuri, nu erau plantate: aici erau clădirile destinate prelucrării strugurilor (la Diosig se chemau *tanya*), aici se depozitau parii și coardele tăiate.

După Vincze István, caracteristice viticulturii Ungariei nordice erau pivnițele forate în pământ (*lyukpince*). Din cauza rezistenței mai scăzute ale acestor vinuri și comerțului spre nord, era nevoie de depozitarea acestora la temperaturi constante.

Înainte de răscumpărarea decimei din vie, pe dealurile Ungariei de nord nu erau clădiri (prelucrarea strugurilor se făcea sub cerul liber, iar mustul se obținea prin pășirea prin saci pentru ca nu existau prese). Crame erau numai în acele locuri, care din secolul XVIII dețineau prese și unde trebuiau cazate și animelele sau oamenii pe timpul muncilor din vii, sau exista pericolul inundării pivnițelor de lângă case în caz de viituri (de ex. Diosig). Unde aceste situații nu existau, acolo au rămas pivnițele forate în dealuri, fără crame (Săcuieni). Dezvoltarea arhitecturală a cramelor era următoarea: doar acoperiș, cu pereți primitivi și ușă, cocioabă solidă (în ungurește pajta, tanya). Iobagii investigați cu ocazia reglementării urbariale din 1770 afirmau că, mulți dintre ei aveau pomi între vii și pivnițe de pământ, în care vinurile se conservau bine, dar nu menționau nimica despre crame. Cu aproape un secol mai înainte și civilii din Debrecen își transportau musturile sau vinurile acasă imediat după surechi. La mijlocul secolului XIX însă, pe dealurile din Diosig și Ianca se menționează un număr mare de pivnițe cu crame, destul de arătoase. Lungimea pivnițelor era de 40-50 stânjeni, multe dintre ele fiind deja pietruite (piatra apoi s-a înlocuit cu cărămidă) pentru a le proteja de surpaj. Pivnițele din Săcuieni se situau pe partea deluroasă a localității, sub case, fiind fără crame, doar cu niște fronturi frumoase. Ca un fapt interesant menționăm că, la Săcuieni cărămizile se așezau în boltă, perpendiculare pe axa longitudinală a pivniței, iar în Diosig paralel cu aceasta. Ușile pivnițelor erau din lemn de esenta tare, sub formă de gratii și se închideau cu lacătele. Unii proprietari, ca să asigure temperaturi uniforme tot anul, astupau ochiurile dintre gratii cu paie. La Diosig aceste pivnițe alcătuiau adevărate străzi, ca *Sub bancă* (Padalja), *Șirul Pofțirii* (Tessék-sor), sau erau dispersate în viile Cserhát/Cseresznyeshát. În interiorul promontoriului, pentru nevoia animalelor, apoi pentru stropitul viilor, comunitatea sau mai mulți gospodari împreună (comunitate de fântână - kútközösség), forau niște fântâni, pe care le foloseau și le întrețineau în comun. Din fântânile mai superficiale apa se extrăgea cu găleata din lemn pusă pe o bătă lungă (gémes kút), iar din cele adânci cu găleata pe lanț. Structura internă și externă a cramelor, precum și comunitățile de fântâni au fost descrise amănunțit de Varga Gyula. Descrierea structurii pivnițelor văii inferioare a Eriului s-a efectuat de Mózes Tereza și Borbély Gábor⁹, iar inventarierea lor s-a făcut de Tóth Zsuzsa, cercetătoarea Muzeului Țării Crișurilor. Sunt relevante și câteva fotografii din 1913, efectuate de Cholnoky Jenő și descoperite în 2004, cu acordul Societății Geografice Cholnoky Jenő din Cluj-Napoca, despre niște pivnițe caracteristice Diosigului și Săcuieniului¹⁰.

⁹ Ultimul, împreună cu un fotograf va scoate în scurt timp un album foto despre acestea.

¹⁰ Vincze István, *Magyar borpincék* (Pivnițe de vinuri din Ungaria), în *Néprajzi Értésítő*, anul XL, p. 83-105; Bársony István, Papp Klára, Takács Péter, *Az úrbèrendezés forrásai Bihar vármegyében. Az Érmelléci és a Sárreți járás*, vol. I, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001, p. 64; Mózes Teréz, *Érmelléki borpincék* (Pivnițe de vinuri din ținutul Eriului), în *Népismereti Dolgozatok 1981*, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1981, p. 51-62 – aici se găsește citată și evidența lui Tóth Zsuzsa, pe care publicăm și noi mai jos. Borbély Gábor, *Borospincék az Érmelléken* (Pivnițe de vinuri din ținutul Eriului), Művelődés, 1980, anul XXXIII, nr. 11, p. 34-36; ****Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea, 1974, p. 259, 313, 277, 303, 294, 259, 270, 312, 295, 308, 307, 312, 286, 267, 269, 296, 294, 304, 307, 304; numărul pivnițelor de pe valea bihoreană a Eriu-

Primele regulamente de funcționare ale promontoriilor erau elaborate de moșierii privați sau clericali, sau de inspectorii acestora, pe baza dreptului cutumiar al proprietarilor. Articolele acestor regulamente conțineau peste tot niște cerințe elementare, care erau vitale pentru conviețuirea unei asemenea comunități relativ închise. Autoritățile însă încercau armonizarea acestor regulamente pline de trăsături locale, cu condițiile actuale de impozitare, de administrație și de securitate. Că la Diosig și Ianca existau asemenea regulamente și înainte de 1726, o dovedește faptul inspirării din acestea cu ocazia compunerii regulamentului din celor din Hajdúszoboszló¹¹. Avem cunoștințe și despre regulamentul Diosigului din 1740, dar dacă aceasta conținea sau nu date referitoare, nu știm, fiindcă documentul nu se găsește¹². Ne-a rămas în registrul oppidului Diosig (dintre 1736-1808) din anul 1788 câte un regulament al paznicilor viei și câmpiilor. Județul Bihor a reglementat prima dată salariul muncitorilor vieri în 1774¹³. În 1792, adunarea generală a comitatului a reînnoit vechile statute promontoriale¹⁴. Numai dintr-o mențiune anecdotică știm, că în 1865 s-a reînnoit comunitatea de deal din Diosig, după reînnoirea regulamentelor și revizuirea evidențelor contabile ale judeului dealului. Promontoriul era păzit de paznici, echipați cu topoare tot anul și reparau drumurile afectate de torențele de

lui în 1974 deci era următoarea: Albiș: cca. 100; Târgușor: *Pinceerdő*, cca. 150; Diosig: *Padalja*, 35; Roșiori Bihor: cca 30; Episcopia Bihor: *Völgy*, 50, *Sárverem*, cca. 30; Adoni: *Kishegy*, fără număr; Cheșereu: *Borszalma*, *Méráj*, *Nagyhegy*, cca. 150; Tarcea: *Dorongos*, *Temetősor*, *Kis utca*, *Dombi pincék*, cca. 100; Paleu: 30; Sântimreu: *Tóti domb*, cca. 100; Sânicolau de Munte: *Öreghegy*, *Nagyhegy*, cca. 200; Tăuteu: *Pincesor*, 30; Ianca: fără număr; Cadea: *Újsor*, *Báródomb*, *Kutyászug*, *Kosárszug*, *Medvezug*, 60; Cherechiu: *Botos kert*, *Öreghegy*, 70; Petreu: cca. 100; Otomani: *Újsor*, *Nagyhegy*, *Kastélykert*, *Várhegy*, 80; Sălacea: *Nagyburga*, *Kisburga*, *Szeles*, minim 856; Sâniob: *Hangyás*, *Kopaszhegy*, *Csuszan oldal*, *Nagy pincesor*, *Új pincesor*, cca. 125; Săcuieni: *Só út*, *Veresdomb*, *Királykút utca*, *Csengős síkator*, *Kápolnadomb*, fără număr; în total peste 2340, adică ceea ce a lăsat comunismul, fiindcă la Diosig deja nu exista șirul Pofirii (Tessék-sor) cu cele 50-60 de pivnițe cu crame, la care dacă adunăm și pivnițele cu crame dispersate pe dealuri, atunci primim un număr peste 100 și în cazul Diosigului. Site-ul Societății Geografice Cholnoky Jenő: www.cholnoky.ro

¹¹ HBML V 402/a 1., f. 116-117

¹² Országos Széchényi Könyvtár/Biblioteca Națională Széchényi, Budapesta, *Kézirattár/Arhiva de manuscrise*, *Folia Latina 1748 – Dioszegh oppidi articuli per Carolum VI Imperatorem confirmati anno 1740*.

¹³ Varga Gyula, *Érmelléki szőlőkultúra (Cultura viței de vie în ținutul Erului), Berettyóújfalu, 1976, passim*. Limitarea retribuțiilor muncitorilor de vie din 7 septembrie 1774. Următoarele salarii pot fi plătite: „tăietorii: 15 kr., pichetarii: 12 kr., legătorii, prima legare: 7 ½ kr., a doua, a treia: 9 kr., culegătorii: 4 ½ kr., coșaii: 17 kr., cei cu sitele: 9 kr., culegătorii de curmei: 6 kr., cei care plantau butașii: 15 kr., deschiderea, prima prășilă: 12 kr., putinarii: 12 kr., dogarii: 17 kr., culegătorii de sex masculin (fērfi aratók): 12 kr., femeii culegători (női aratók): 9 kr., transportorii de curmei: 12 kr., a doua și a treia prășilă (keverés, harmallás): 15 kr., pășitorii: 13 kr., adunătorii: 9 kr., legătorii de snopi: 17 kr.” Mai mult sau mai puțin de atîta nu-i voie sub pedeapsa de 12 băte. Schram Ferenc, *Peretsényi Nagy László leírása az Arad megyei szőlőművelésről* (Descrierea lui Nagy Laszlo despre cultura viței de vie în județul Arad), în *Agrártörténeti Szemle*, 1963, anul V, p. 166

¹⁴ Kolozsvári Sándor, Óvári Kelemen, *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye* (Colecția normelor de drept privind activitatea organelor statului maghiar), vol. III, Budapest, 1892, p. 439-441. *Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1470-1846)*. Összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta és sajtó alá rendezte Égető Melinda. L'Harmattan könyvkiadó, Budapest, 2002, p. 240-242 – republicare reprint.

apă, iar de la începutul coacerii strugurilor până la surechi erau însoțiți de păstori (de obicei copiii proprietarilor) cu instrumente zgomotoase, care speriau păsările de pe turnuri sau dintre vii¹⁵.

Legea 18 din 1871 revizua statutul juridic al promontoriilor și le subordona administrației comunale. Statutele promontoriale concepute după aceste reglementari au fost prelucrate tot de Varga Gyula. Tot el menționează și legea 12 din 1894 (prima lege a promontoriilor), care omogenizează jurisdicția statutelor și extinde valabilitatea lor asupra tuturor promontoriilor din cadrul hotarului aceleiași localități¹⁶. Din perioade mult mai târzii prelucrează Borbely Gábor două registre promontoriale (Roșiori Bihor, 25 mai 1896 – 28 ianuarie 1961 și Ianca, 30 mai 1926 – 1 octombrie 1950)¹⁷.

În Diosig, tradițional, existau două comunități de deal: pe Kishegy și pe Nagyhegy, mai târziu aici aparținând și promontoriul Cserhát, după unirea Coliului cu Cadea Mare în 1928. În perioada interbelică statul român a organizat Cooperativa promontorială, iar în anii 1950 sistemul secular al promontoriilor s-a desființat definitiv. Pe Diosigul vremurilor vechi putem găsi o situație interesantă a deținerii viilor, astfel românii de pe strada Românilor dețineau vii numai în hotarul satului Coliu, iar coloniștii puteau deține vii doar după 1946. Intrarea țiganilor (zingari) în vii era strict interzisă.

Iată în linii mari câteva informații despre organizarea promontoriilor din Diosig, neintrând în detalii, care ar conduce departe de tema acestui capitol.

Școala de viticultură din Diosig

Cu scopul dezvoltării agriculturii, în baza Legii 38 din 1868, s-a hotărât ca, în toată Ungaria, în toate așezările mai mari, să fie înființate școli superioare agricole, care să pregătească copii de țărani. În Diosig, s-a înființat pentru prima dată în Ungaria, o școală viticolă, la început sub jurisdicția *Asociației economice arădene*, dar imediat după 1870 școala a trecut la stat, mai precis în subordinea Ministerului Maghiar Regal al Agriculturii¹⁸. În înființarea școlii viticole a avut un rol primordial contele Zichy Ferenc al IX-lea (actul de donație se păstrează încă în anii 1950). Multă lume a scris despre această școală deja de la înființarea sa, subliniind prin aceasta noutatea și importanța ideii¹⁹. Cu extinderea sau micșorarea profilului de formare,

¹⁵ *Vasárnapi Újság*, Pest, 30 aprilie 1865, anul XII, nr. 18, p. 211; *Falusi Gazda*, 8 februarie 1865, serie nouă, anul V, caietul 6, p. 86-90

¹⁶ Varga Gyula, *Érmelléki szőlőhegyek rendszabályai a XIX. század végéről* (Regulamentul podgoriilor din ținutul Eriului la sfârșitul secolului al XIX - lea), în *Szabó István Emlékkönyv*, Debrecen, 1998, p. 268-286

¹⁷ Borbely Gábor, *Paraszi önkormányzat és közösségi rendtartás a hegyközségekben* (Biharfőlegyháza és Jankafalva példáján), în *Néprajzi Látóhatár*, 1993, anul II, nr. 3, p. 177-188

¹⁸ Numai după aceea s-au înființat și celelalte școli viticole: la Tarcal (1872), Aiud și Miniș (1881), Pozsony/Bratislava (1884), Tapolca (1891), Eger (1897), Kecskemét-Miklóstelep (1901).

¹⁹ Schwartzter Viktor, *Az Érmellék szőlőszete és bora, különös tekintettel gróf Zichy Ferenc Ő Excelentiájának pinczészetére, Az 1873-ik évi bécsi világiállításra írott programmal dolgozat*, Légrady Test-

se modifica și denumirea școlii. Inițial se chema doar *Școala de formare a vierilor din Diosig (Ér-Diószegi/Bihar-Diószegi Vincellérképezde)*. Începând cu anul 1873, școala a avut și secție de pomicultură, iar din 1880, școala se numea *Școala de formare pentru instructori pomi-, viti-, vinicoli (Gyümölcsészeti, szőlőművelési és borászati szaktanítóképezde)*, iar finaliștii școlilor economice, între 1880-1886, după o pregătire de un an primeau competență de instructori de specialitate (szaktanító). Dintre ei se denumeau instructorii celorlalte școli viticole și instructorii vinicoli ambulanți. Din 1887 denumirea se reducea iar la *Școala regală maghiară de vieri (Magy. Kir. Vincellérképezde / Vincellériskola)*, fiindcă același curs de instructori s-a transferat la Budafok, iar din 1892 va primi o altă denumire.

La expoziția din 1885, școala de vieri a expus în afara concursului, un material de 194 de bucăți (cea mai mare dintre toate școlile de profil), despre care s-a întocmit și un catalog. Materialul cuprindea imagini despre școală, modele și materiale didactice, instrumente de dogărie, desene despre filoxeră, preparate, aparat de pasteurizare, puieți din pepinieră pomicolă și rezultatele unor experimente pe pomi vii. Nu numai școala avea menirea dezvoltării pomiculturii, ci și *Asociația pomicolă și horticolă din Debrecen* (fondată în 1861), respectiv de Petrovay György, inspector pomicol, care ținea cursuri regulat și în zona noastră. La expoziția milenară, într-una din cele două săli destinate acestui scop și școala viticolă din Diosig a expus tot instrumentarul didactic pe desene, modele sau în original. Școala a expus și la Prima expoziție națională agricolă din Szeged (1899)²⁰.

Clădirea originală a școlii există și astăzi cu minime modificări arhitecturale, vizavi de castel, la colțul dinspre actuala biserică romano-catolică, în proprietatea școlii generale. Institutul asigură învățământ gratuit pentru 24 de elevi, avea 2-3 profesori, iar până în 1890 s-au format aici 400 de vieri și instructori vinicoli ambulanți. După desființarea formării instructorilor de specialitate dar și din cauza filoxerei, după 1887, numărul elevilor a scăzut drastic, astfel în 1888-89 anual 6, în 1890-91 anual 20, în 1892 deja 24, iar în 1893 un număr de 27 de elevi frecventau școala²¹.

Școala nu era, totuși, la dispoziția tuturor, ci pentru a ajunge elev aici, trebuia să îndeplinești unele criterii de selecție. Astfel, candidatul trebuia să fie de peste 16 ani, solid, rezistent la muncă, vaccinat împotriva variolei, absolvent al școlii elementare.

vérek, Budapest, 1873, p. 50 – 57; *Borászati Füzetek*, 1870, p. 760; Kenessey Kálmán, *Az érdiószegi vincellérképezde* (Școala de viticultori din Diosig), în *Kertész Gazda*, 1871; Matthai Frigyes, *A magyar királyi érdiószegi vincellérképezde programja* (Programa școlii regale maghiare de viticultori din Diosig), Kiadta a m. kir. földművelés-, ipar és kereskedelemügyi ministerium, Budapest, 1873, *passim*

²⁰ Matlekovits Sándor, Sztérenyi József, *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*, VI kötet, *Mezőgazdaság, állattenyésztés, vízépítés, erdészet, gazdasági gépipar*, Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, Budapest, 1897, p. 528; Csoma Zsigmond, *Kertészeti és szőlészeti-borászati kiállítások Magyarországon (XIX.-XX. sz.)*, în *Az országos mezőgazdasági kiállítások és vásárok története 1881–1990*, în *Tanulmánygyűjtemény*, Magyar Mezőgazdasági Múzeum–AGROINFORM Kiadóház, Budapest, 1996, p. 73-94; Mudrony Soma, *Az 1885-ik évi budapesti Országos Általános Kiállítás Katalógusa. második javított kiadás*, I rész, Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, Budapest, 1885, p. 16, 40, 46

²¹ *Magyar Statisztikai Évkönyv 1894*, serie nouă, anul II, Orsz. Magy. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1895, p. 92

Se solicita, de către direcțiunea școlii, acte precum: certificat de naștere și certificat de moralitate eliberate de ediliu localității natale, acordul părinților sau tutorilor dar și o declarație de garanție cum că elevul nu ar întrerupe școala. Având în vedere faptul că numărul de locuri era limitat, elevul trebuia să-și depună dosarul până la 1 septembrie la direcțiune, iar dacă era acceptat atunci trebuia să se prezinte la 1 octombrie la începerea anului școlar. Aceste condiții erau nemodificate și în anii 1900. Problematika vestimentației îi privea direct pe elevii admiși²², iar institutul asigura pentru 24 de elevi mâncarea, cazarea, încălzirea, iluminatul, materialele didactice, costul cărora elevii îl egalau prin munca depusă. Cei care erau peste acest număr trebuiau să-și asigure toate cele menționate prin surse proprii. Atât cei din internat, cât și cei din exterior erau obligați la respectarea regulamentului școlii.

Anul școlar se termina la 1 august. Învățământul inițial dura doi ani. În cadrul pregătirii teoretice, în primul an se predea: 1. botanică generală (anatomia, chimia, biologia și fiziologia plantelor, respectiv clasificarea după Linne); 2. viticultură (terminologia ampelografică, anatomia, chimia, biologia și fiziologia viței de vie, studiul critic al diferitelor moduri de cultivare a viei, ampelografie generală și descrierea diferitelor soiuri, topografie ampelografică adică descrierea zonelor viticole mai importante, istoria viticulturii); 3. aritmetică (adunare, scădere, înmulțire, împărțire cu numere întregi și cu fracțiuni, regula de trei simplă); 4. scrierea, cititul și muzică; 5. întocmirea de referate. În anul doi se predeau: 1. chimie generală și elementele; 2. chimia vinului (componenții mustului și vinului și surechiul și vinicultura profesională bazată pe cunoașterea acestora); 3. enologie și cunoașterea unor vinuri de rasă cu renume mondială; 4. științele naturii pe scurt (lumina, căldura, electricitatea, ploaia, bruma, zăpada etc. și efectul acestora asupra vieții plantelor mai ales a viilor); 5. aritmetică (punctul, linii drepte și curbe, cercuri, măsurarea spațiului și volumului); 6. scrierea, cititul și muzica; 7. întocmirea de referate²³. Cunoștințele teoretice le puneau în practică în viile și livezile experimentale ale lui Zichy, fiind asistați de pivnicer și de vierii germani. Aici ei identificau soiurile de struguri și de pomi, iar în ceea ce privește vinurile, practica o făceau la pivnițele și dogăria domeniială, unde își însușeau cunoștințe despre îmbuteliere, construire și întreținere a butoaielor, pasteurizare dar și altele. Învățământul era completat cu drumuri de studii în zona Eriului, colecții și planșee didactice, respectiv de o bibliotecă înființată în 1872²⁴.

²² Uniforma elevilor consta iarna din bluză scurtă din postav gri, la fel nădragi din postav cu cizme unguerești, șapcă din acelaș țesătură, cravată cu marginea argintie, câte o frunză de vie cu ață argintie pe gulerul bluzei, pe partea frontală a șepcii cu monogramele É.D.V.K. (de la Ér-Diószegei Vincellér Képezde). Vara purtau bluză verde din material zwillich, nădragi din aceeaș țesătură și pălărie unguerească podobită și cu insigne sus amintite. Borbély Gábor, *Szőlőművelés és borgazdálkodás az Érmelléken*, în *Néprajzi Látóhatár*, 1993, anul II, nr 3, p. 121

²³ *Borászati Füzetek*, decembrie 1870, caietul 12, p. 756-762

²⁴ Biblioteca în 1885 avea 632 opere în 660 volume (447 maghiare, 192 nemțești, 5 franțuzești), creșterea din 1884 a fost de 43 volume (în valoare de 146 frt). Cărțile nu erau catalogate și nu avea fonduri speciale pentru cumpărarea cărților noi, iar în 1884 biblioteca a fost nefolosit. Inventarul cărților în

Programul de învățământ era destul de strict astfel că, în perioada de iarnă, de exemplu, deșteptarea se făcea la ora 6 iar până la 7 se făcea pregătirea pentru cursuri, de la 7 la 10 se derulau ore de curs, iar de la 11 – 13 pauza de masă cu siesta, de la 13 – 17 muncă în aer liber, iar tot a doua zi, de la 13 – 18 practică în pivnițele și dogăriile domeniale, la 19 cina și la 21 stingerea. Pe timp de vară deșteptarea se făcea la 5, iar până la 7,30 muncă, între 7,30-8 se lua micul dejun. De la 8 – 12 muncă, 12 – 14 prânz, 14 – 17 muncă, 18 – 20 curs, 20.30 cina, 21.30 stingerea. Duminica era destinată, în general, cinstirii lui Dumnezeu dar și desenului²⁵. La muncile practice tot timpul era prezent unul dintre cadrele didactice. La sfârșitul fiecărui semestru se ținea examen deschis.

Activitatea didactică nu se rezuma doar la formarea elevilor. În vederea reconstrucției viilor după filoxeră, pe lângă faptul că contele Zichy a pus la dispoziția școlii viile lui, pentru demonstrarea practică a noilor metode de cultivare, școala din 1894 a organizat cursuri de perfecționare cu participare obligatorie pentru învățătorii rurali, instructorii ambulanți și sătenii curioși despre noile tehnici de altoire și plantare (numai până în 1897 au format 170 de învățători)²⁶. Aceste cursuri viti-vinicole însă au continuat și în secolul următor, sub forma unor sesiuni de două ori câte două săptămâni anual (în aprilie și octombrie), cu acoperirea cheltuielilor cursanților până la 30 de forți pe persoană²⁷. Instructorii însă se deplasau la invitație și în localitățile vecine.

Școala viti-vinicolă era și coordonatoarea locală a activităților de prevenție împotriva filoxerei și a reconstrucției după aceea. Ca dovadă putem aminti faptul că, în 1898 sub supravegherea strictă a școlii de vieri s-au înființat plantații de referință cu hibrizi direct producători la Ianca, Marghita, Urvind, fiindcă afirma și Entz Ferenc, cu ocazia congresului din Bratislava (1902) că, rădăcina prin CS₂ a insectelor în zona Eriului se practica foarte slab, iar solul slab calcaros și mediu legat al zonei era favorabil altoirii în *Vitis riparia*. Datorită mobilizării rapide, școala de vieri în 1901 a produs deja 107.500 butași²⁸. Aceasta a funcționat zece ani.

1885: de istorie (20 opere, 21 bucăți), științele politice (321 op, 283 buc), științele naturii (124 op, 136 buc), enciclopedie (23 op, 23 buc), reviste de știri (90 buc), manuale (42 op, 40 buc), variate (102 op, 67 buc). Szabó József, *Bihardiószeg fejlődéstörténete*, Pro Juventus Diosigensis Egyesület, Bihardiószeg, 2003, p. 68

²⁵ Schwratzer Viktor, *op.cit.* p. 50-57; Borbély Gábor, *Szőlőművelés és borgazdalkodás az Érmelléken*, în *Néprajzi Látóhatár*, 1993, p. 121

²⁶ Borbély Gábor, *Szőlő és bor az Érmelléken*, în *Partiumi Füzetek*, kiadja Partiumi és Bánsági Emlékvédő és Emlékhely Bizottság, Oradea, nr. 26, p. 318-319

²⁷ *Borászati Lapok*, 11 martie 1900, anul 32, nr. 11, p. 251

²⁸ *Ibidem*, 16 februarie 1902, anul 34, nr. 7, p 113; *Ibidem*, 21 septembrie 1902, anul 34, nr. 38, p. 715; *Ibidem*, 5 octombrie 1902, anul 34, nr. 40, p. 750; *Ibidem*, 9 ianuarie 1898, anul 30, nr. 2, p. 37

Plantațiile statale de hibrizi direct producători sub supravegherea școlii de vieri în 1898

	Ianca	Marghita	Urvind
Plantație mamă (holde cadast../stânjen ²)	19/0	11/0	8/0
Pepinieră (holde cadast../stânjen ²)	-	7/846	6/260
Suprafață totală	19/0	18/846	14/260

Pe perioada până la sfârșitul primului război mondial avem date deja destul de precise, despre personalul didactic al școlii de vieri. Încadrarea lor, ca și denumirea școlii, varia pe parcursul acestei perioade. Astfel structura de început era: instructor-director, instructor adjunct, pivnicer (igazgató-tanító, segédtanító, pincemester).

Primul instructor-director a fost Miskolczi Mihály (între 1870-1872), apoi Gábor József (1872-1889), Balassa István (1889-1912), Pammer Jenő (1913-?). Instructori adjuncti erau Szabó Lajos (1873), Morágyi István (1875-1880), Engelbrecht Károly (1880-1883), Balassa István (1884-1889) etc.. Pivnicer a fost Krämer Fülöp (1870-1884). Datele din păcate nu sunt complete fiindcă nu am reușit procurarea tuturor volumelor tipărite anual ale Indexului funcțiilor și funcționarilor din Ungaria (Magyarország tisztii cím- és névtára)²⁹. Atâta știm însă că, cel târziu în 1887, s-a desființat funcția de pivnițer în statul de plată al școlii, iar după 1892, când toate școlile de profil au trecut în întreținerea statului, lângă menținerea postului de director, postul de instructor adjunct s-a transformat în inspector vinicol, iar apoi iarăși s-a introdus postul de preparator. După 1901 s-a desființat postul de preparator și postul de inspector vinicol vacant de ani de zile, în locul lor s-au numit (din 1906) inspectori viti-vinicoli în număr variabil de la an la an, până atunci directorul școlii rămânând singurul cadru didactic.

După ce, la mijlocul anilor 1880, s-au înființat inspectoratele viticole, și Diosigul a devenit centrul inspectoratului cu nr. 19, de care aparțineau inițial județul Bihor și Oradea, iar din 1909 (pe baza legii 48 din 1909, noua lege a vinurilor) în autoritatea acestuia (renumerotat cu nr. 16) intrau și comitatul Hajdu cu Debrecenul. Conducerea inspectoratului Diosig era asigurată de personalul școlii de vieri, astfel, după o vreme funcțiile lor păreau mai mult administrative decât didactice. Adunând datele disponibile despre personal iată lista lor: preparatori au fost Szemere Bálint (1900), Forster János (1901); inspectori viti-vinicoli au fost Forster Sándor (1906-1907), Pammer Jenő (1906-1912), Schöner Nándor (1910-1913), Kiss Ernő (1911-1913); inspector era Lemjanszky Béla (1915-?), iar Balassa István a devenit inspector șef din 1913. Acești funcționari predau și la școala viticolă cu multă probabilitate³⁰.

Stâlpi de stejar* (bucăți)	1400	1400	1400
Țărușuri de stejar** (bucăți)	5400	5400	5400
Țepi de stejar*** (bucăți)	35000	24000	16000

* 5,5 m lungime, la 20 cm de la capătul inferior de 12 cm diametru

** 70 cm lungime, 6-7 cm grosime, rotundă

*** 3 m lungime, 7-8 cm grosime, tăiată

²⁹ *Magyarország tisztii cím- és névtára*, Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1887, p. 298; *Ibidem*, 1899, p. 512; *Ibidem*, 1900, p. 500; *Ibidem*, 1901, p. 510; *Ibidem*, 1909, p. 336; *Ibidem*, 1912, p. 362

³⁰ Drucker Jenő, *Borászati Lapok Zsebnaptára a ... -ik évre* (1902), Budapest, 1901, p. 130; *Ibidem* (1903), p. 134; *Ibidem* (1904), p. 138; *Ibidem* (1906), p. 142; *Ibidem* (1907), p. 138; *Ibidem* (1909), p. 123; *Ibidem* (1910), p. 124; *Ibidem* (1911), p. 129; *Ibidem* (1912), p. 127; *Ibidem* (1913), p. 127; *Ibidem* (1914), p. 127; *Ibidem* (1915), p. 119

Unora dintre instructori le cunoaștem biografia și activitatea publicistică pe baza operei lui Szinnyei Jozsef³¹: de exemplu în cazul lui Miskolczy Mihály (1819-1886)³², care era și medic de medicină umană în Diosig, și care pentru recunoașterea meritelor în viticultură a fost denumit director de către ministrul agriculturii. Sub conducerea lui Gábor József (1830-1900)³³, tematica cursurilor teoretice s-a reînnoit, nivelul de pregătire a candidaților a devenit și mai înalt, el fiind foarte exigent dar și un bun pedagog teoretic și practic. Impunea un program de lucru strict elevilor, în a cărei exersare le-a stimulat prin propriul lui exemplu. La expoziția din 1885, majoritatea obiectelor expuse erau confecționate de el însuși. A avut influență semnificativă în răspândirea pomiculturii în cantități industriale (mai ales a prunelor), în răspândirea viticulturii pe șpalieră și reînnoirea metodelor surechiului, toate ideile lui fiind puse în practică pe domeniul Zichy, așa cum am văzut mai înainte. Morágyi István, născut Aurnhammer (1848-?)³⁴ era vârul precedentului, despre activitatea lui din Diosig nu au rămas date deosebite. La fel nu avem date deosebite despre activitatea din Diosig a lui Engelbrecht Károly (1860-1903)³⁵, care ulterior a devenit unul dintre cei mai influenți și activi specialiști viti-vinicoli, pentru care a și plătit cu viața, din cauza ritmului infernal de lucru.

Alte surse despre școală sunt două anuare³⁶, care probabil au fost editate mai degrabă cu ocazia unor expoziții viti-vinicole, decât părți ale unei serii cu apariție regulată pe baza nivelului prelucrării actuale a bibliografiei de specialitate³⁷.

Școala a funcționat și după 1920 cu predare în limba română, fiind subordonată direct Consiliului Dirigent Transilvania prin Serviciul Extern, Serviciul plantațiilor, Regiunea III, județele Diosig și Bihor până în 15 februarie 1920, iar după aceea era inclus în schema Serviciul Extern, Serviciul viticulturii, Școala de viticultură din Diosig, Pivnița statului din Diosig. După reforma agrară din 1921, pe baza legii Mihalache, fiecare școală agricolă era împroprietărită cu 25 Ha de pământ, școala din Diosig la urmă a primit și mai mult (150 holde în jurul fermei Egyed). În anul

³¹ Szinnyei Jozsef, *Magyar írók élete és munkái* (Viața și opera scriitorilor maghiari), CD-ROM az Arcanum Adatbázis kft gondozásában. Vezi www.arcanum.hu, fiind informatizat sub formă multimedia, nu publicăm numere de volume și pagini.

³² Necrologuri au apărut în: *Protestáns Egyházi és Iskolai*. Lap, 1886, nr. 40 – de Molnár János preot diosigan; *Orvosi Hetilap*, 1888, nr. 1 – de Kiss Ferencz medic primar. Arhiva familiei se găsește la Hajdu-Bihar megyei Levéltár *fond XIII/22 Miskolczy család iratai (1709-1916)*

³³ Für Lajos, Pintér János (szerk.), *Magyar Agrártörténeti Életrajzok*, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, I. kötet, A-H, 1987, p. 601-603 – biografie cu fotografie.

³⁴ Opera citată a lui Szinnyei.

³⁵ Für Lajos, Pintér János (szerk.), *op.cit.*, p. 473-477 – biografie cu fotografie.

³⁶ Gábor József, *Az érdiószegi magyar királyi vinczellér-képezde 1877 évi értesítője* (Buletinul școlii regale maghiare de viticultori din Diosig), Hollósy Nyomda, Oradea, 1877, *passim*; Idem, *Az ér-diószegi magyar királyi vinczellér-képezde 1884/85. évi értesítője*, Légrády Nyomda, Budapest, 1885 – amândouă se pot găsi în biblioteca Universității Debrecen.

³⁷ Grábarné Bösze Klára, Lécés Károly, *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51-1948/49* (Bibliografia buletinelor școlare din Ungaria pe anii 1850 – 1851 – 1948 - 1949), vol 3, E-F, seria *A Magyar Neveléstörténet Forrásai* (Tóthné Környei Mária edit. serie) X., Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadás, Budapest, s.a., p. 91 – numerele 7911 și 7912

1930, contele Zichy a vândut castelul statului, cu condiția ca școala de vieri să se mute în clădirea respectivă. În fond, reforma agrară a adus beneficii școlii din punct de vedere al infrastructurii. Nu aceeași treabă se poate afirma despre domeniul Zichy și viticultura domenală³⁸.

Iată, deci, doar câteva aspecte legate de școala din Diosig. Trebuie să menționăm și faptul că Zichy Ferenc a contribuit în mod decisiv la întemeierea și continuitatea școlii de viticultură pentru că a pus la dispoziție propriile clădiri, pivnițe și dogării pentru practica elevilor. Mai mult, el a dorit să oficializeze viticultura la scară mare, paralel cu preocupările unor locuitori mai deschiși la minte. Conștient de importanța viei și pasionat de agricultură în general, el a încercat să ofere comunității din Diosig o perspectivă solidă de existență chiar prin intermediul desfășurării unui învățământ viticol, care să deschidă noi orizonturi tinerilor elevi.

³⁸ După ce școala s-a mutat în 1960 la Șimleul Silvaniei, arhiva școlii, de aici, a ajuns la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, *fond Consiliul Dirigent, Resortul agriculturii 1918-1920*, inv. nr. 25-26, fond nr. 95, dosarele 99, 101, 102, dar s-a mutat cu arhiva Consiliului Dirigent (ca instituție centrală) la Direcția Generală a Arhivelor Naționale (localizarea de acolo nu cunoaștem).